

Funkčné vrstvy dolnozemskej slovenčiny

Mária Žiláková

Slovenský výskumný ústav, Békešská Čaba, Maďarsko

Základné dialektologické práce, venované výskumu slovenských nárečí v Maďarsku, sú všeobecne známe (Štolc, 1949; Ondrus, 1956; Sipos, 1958; Gregor, 1975). Niekoľko ďalších prác sa zaoberá písomnými pamiatkami týchto nárečí (Király, 1962, 1975; Gyivicsán, 1987). Nový metodický prístup k problematike predstavuje práca A. Divičanovej, ktorá spracúva etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku (Súvislosti jazyka, kultúry a spoločnosti, v tlačí). Vlastné výskumy v oblasti dvojjazyčnosti ma doviedli k tomu, aby som premyslela problematiku z podobného stanoviska.

Ukazuje sa, že v slovenských obciach v Maďarsku už od ich založenia treba počítať s existenciou niekoľkých funkčných vrstiev jazyka. Bohatosť funkčného členenia slovenčiny závisela od spoločenskej diferencovanosti danej osady. V prvej polovici 20. storočia – tesne pred československo-maďarskou výmenou obyvateľstva – bol najviac členený jazyk miest a obcí juhovýchodnej časti Dolnej zeme. Čo sa týka používania jazyka v slovenských obciach v Maďarsku, musí sa rozlišovať etapa jednojazyčnosti a dvojjazyčnosti. Etapa slovenskej jednojazyčnosti sa musí vyčleniť s veľkou obozretnosťou, pretože pre každú obec platí iné obdobie. Pod jednojazyčnosťou sa rozumie, že spoločnosť danej obce pre svoje vnútorné potreby – tak súkromné ako aj spoločenské – používa slovenský jazyk ako výlučný komunikačný prostriedok. Mimo danej obce platil ako komunikačný prostriedok úradný jazyk – v 18. stor. latinčina, neskôr nemčina a maďarčina. Treba však poznamenať, že úzka vrstva inteligencie už v 18. storočí bola dvoj- resp. viacjazyčná; myslím na osobnosti ako S. Tešedík, M. Markovitz, A. Školka. Z druhej strany zase ešte aj v 50. – 60. rokoch 20. storočia hlavne staršie ženy málo ovládali maďarčinu, napriek tomu, že sa v škole učili po maďarsky.¹

S vplyvom maďarského jazyka ako jazyka užšieho okolia treba počítať aj v etape (slovenskej) jednojazyčnosti. Príslušníci slovenských obcí v Maďarsku sa dostali do kontaktu v prvom rade s kultivovanými vrstvami maďarčiny: učili sa ju v škole, prípadne sa s ňou stretali v kostole, v úrade. Maďarské nárečia juhovýchodnej Dolnej zeme sú tiež blízke spisovnému jazyku. Fakt, že ešte aj v polovici nášho storočia určité vrstvy slovenského obyvateľstva spomenutého regiónu málo ovládali maďarčinu, je podmienený tým, že žili v kompaktných, uzavretých osadách. Nízke percento Maďarov sa do istej miery naučilo po slovensky, stalo sa dvojjazyčným. V Slovenskom Komlóši (Tótkomlós) sa asimilovali k Slovákom aj Cigáni. Inteligencia (až na

¹ Aj medzi príslušníkmi mojej rodiny (obidve babičky). Na Veľkom Bánhedeši vymrela táto generácia asi koncom 60., začiatkom 70. rokov.

malé výnimky) ovládala slovenčinu, takže aj v úrade sa slovenčina, napriek tomu, že nebola úradným jazykom, predsa mohla používať (informátorka Mária Csajági-Zsiláková; 1923, Veľký Bánhedeš; porov. Király, 1962, s. 339 – 377; Janecskó, 1979, s. 233 – 249.)

Pri formovaní sa dvojjazyčnosti niektoré funkčné jazykové vrstvy žili dočasne paralelne, postupne sa daná slovenská funkčná jazyková vrstva dostala do úzadia, kým ju definitívne nevystriedala maďarská. Treba však konštatovať, že funkčné rozvrstvenie maďarského jazyka v obciach juhovýchodnej časti Dolnej zeme zhruba až po výmenu obyvateľstva nebolo také bohaté ako členitosť slovenčiny. Spoločenskými zmenami, ktoré nastali nástupom socializmu a rozpadom tradičnej ľudovej kultúry, rozložil sa tento jazykový model. Najviac sa dodnes zachoval v Slovenskom Komlóši; pokúsim sa teda priblížiť túto problematiku na základe písomných dokumentov zo Slovenského Komlóša a môjho najnovšieho nárečového výskumu (1992).

Za najkultivovanejšiu vrstvu jazyka bola pokladaná bibličina. Možno povedať, že v pomere k bibličtine je slovenský spisovný jazyk, ako najviac kultivovaná podoba jazyka, resp. ako jazyková norma, dodnes menej prijatý, a to i pre tých, ktorí sa po r. 1945 učili v škole už spisovnú slovenčinu. Kralická biblia sa stala pre dolnozemskej Slovákov symbolom najvyššej kultúrnej hodnoty. Dovoľte, aby som to plastickejšie predstavila výpoveďou jedného môjho informátora, ktorý r. 1931 prišiel na svet ako prvorođený syn zámožnejšej roľníckej rodiny: hneď ako sa narodil, dala mu stará matka pod hlavu bibliu, aby sa stal „písmákom“ (Ondrej Lopusnyi, 1931, Slovenský Komlós). Vzdelanosť na Komlóši mala prestíž a vytvorenie takejto špeciálne zvýraznenej symboliky formovalo hlboko zakorenené vedomie, ktoré spája najvyšší stupeň vzdelanosti s činnosťou – a relikviami – evanjelickej cirkvi, ktorá sa skutočne stáročia podieľala na tom, aby v kostole a v škole sprostredkovala vzdelanosť najkultivovanejšou jazykovou podobou, a tým i vymedzila miesto bibličtiny v stupnici hodnôt (Gyvicsán, 1987, s. 167 – 168). Kvôli úplnosti treba dodať i to, že pre široké vrstvy ovládanie bibličtiny znamenalo v prvom rade reprodukovať ju v náležitých situáciách, len úzka vrstva inteligencie používala bibličtinu tvorivo, napr. kňazi písali kázne, notári, kantori pestovali príležitostnú poéziu.

Najviac sa zachoval jazyk cirkevných obradov. Len v posledných desaťročiach sa konajú po maďarsky, čo súvisí s personálnymi problémami, a nie s nárokmi Komlóšanov. Na tento jazyk vplývali i miestne slovenské nárečia i maďarčina najmenej.

Na ilustráciu uvádzame kázeň ev. farára Pavla Gajdáča, ktorá odznela 31. dec. 1915 a bola aj vytlačená. V texte sa nájde len nepatrný počet slova-kizmov, ako na str. 3: *zármútek, předmetem, móci*; str. 7: *ňešťastného*; str. 8: *komaury*. O neistote v používaní jazyka svedčia skôr hyperkorektné tvary: str. 4 *podpřítati*; str. 5 *věčer*; str. 6 *věří* a pod., ich počet je minimálny a nemôže sa celkom istotne vylúčiť ani to, že ide o tlačové chyby. Vplyv miestneho nárečia sa prejavuje v hláskoslovnej a miestami aj morfolologickej rovine: str. 4 *napsaná nalezáme, vesti k tomu, s příležitosti této*; str. 6 *vaší manžele*; str. 7 *(o) přítomnosti*; str. 8 *když pravi*; str. 11 *nynejšího* (porov. Király, 1962, s. 339-377).